

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14964253>

ИБН ҲОЖИБНИНГ “КОФИЯ” АСАРИДА КЕЛГАН МАНСУБОТЛАРНИ ЎРИТИЛИШИ

Ҳамиджанов Муҳаммаджон

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Ибн Ҳожибнинг машҳур “Кофия” асарида мансуботларнинг ўритилиши ўрганилади. Араб тилишунослигида мансубот категорияси синтактик боғланишларнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланиб, гап таркибидаги сўзларнинг ўзаро нисбатини белгилашда катта аҳамиятга эга. “Кофия” араб морфологияси ва синтаксисининг асосий қоидаларини қисқа, лекин мукамал тарзда баён этиши билан ажралиб туради. Ибн Ҳожиб ушбу асарида мансуботларни таърифлашда аввалги грамматик анъаналар, хусусан, Сибавийҳ, Замахшарий ва Ибн Жинний қарашларига таянади. Шу билан бирга, у уларнинг лингвистик ёндашувларини ўз услуби билан такомиллаштирган. Мақолада мансуботларнинг “Кофия”даги таснифи ва уларга берилган таърифлар таҳлил қилинади. Ибн Ҳожиб мансуботларни синтактик жиҳатдан тушунтиришида на фақат анъанавий назарияни давом эттирган, балки баъзи янги ёндашувларни ҳам илгари сурган. Хусусан, у мансубот сўз туркумларини белгилашда нақший ва маъновий боғланиш тамойилларига асосланган ҳолда таъриф берган. Шунингдек, мақолада Ибн Ҳожибнинг мансуботларни белгилашда таъкидлаган асосий қоидалари, уларнинг туркумланиши ва мисоллар орқали қандай изоҳланганлиги муфассал баён этилади. Мақола давомида Ибн Ҳожиб томонидан мансуботга оид қўлланган мисолларнинг манتيқий-таҳлилий изоҳи берилиб, уларнинг араб тилидаги умумий грамматик тизимдаги ўрни аниқланади. Ибн Ҳожибнинг мансуботга оид қарашлари бошқа грамматик мактаблар билан қиёсий таҳлил қилиниб, унинг ёндашувларининг ўзига хос жиҳатлари ва таъсир доираси очиқ берилади. Хусусан, замонавий араб тили грамматикаси билан боғлиқ жиҳатлари таҳлил қилиниб, Ибн Ҳожибнинг келтирган назарияларининг бугунги тилишуносликдаги аҳамияти ўритилади. Шу асосда мақола араб тилишунослиги ва грамматик таҳлил йўналишида тадқиқот олиб бораётган олимлар, араб тили грамматикаси билан шуғулланувчи мутахассислар ва талабалар учун муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Калит сўзлар: Ибн Ҳожиб, Кофия, мансубот, араб грамматикаси, синтактик боғланиш, морфология, насабий категория, араб тилишунослиги, грамматик назария, қиёсий таҳлил.

ОСВЕЩЕНИЕ КАТЕГОРИИ НАСАБНЫХ В ТРУДЕ «КАФИЯ» ИБН ХАДЖИБА

Аннотация

В данной статье рассматривается освещение категории насабных в известном труде «Кафия» Ибн Хаджиба. В арабском языкознании категория насабных играет важную роль в установлении синтаксических связей и определении взаимосвязи слов в составе предложения. «Кафия» отличается кратким, но исчерпывающим изложением основ арабской морфологии и синтаксиса. В своем труде Ибн Хаджиб при описании насабных опирался на ранние грамматические традиции, в частности на труды Сивавейхи, Замахшари и Ибн Джинни, адаптируя их подходы в рамках своей концепции. В статье анализируется классификация насабных в «Кафии» и их определения. Ибн Хаджиб не только продолжил традиционную грамматическую теорию, но и представил ряд новых подходов. В частности, он выделял насабные части речи, основываясь как на формальных, так и на семантических связях. Также в статье подробно рассматриваются ключевые правила, установленные Ибн Хаджибом для категории насабных, их классификация и способы пояснения через примеры. В ходе исследования проводится логико-аналитический разбор примеров насабных, приведенных Ибн Хаджибом, с целью выявления их места в общей грамматической системе арабского языка. Сравнивая концепции Ибн Хаджиба с подходами других грамматических школ, в статье выявляются уникальные аспекты его взглядов и их влияние. Особое внимание уделяется современному значению представленных в «Кафии» теоретических положений для современной арабской грамматики. Таким образом, статья представляет собой ценный источник для исследователей в области арабского языкознания, специалистов по арабской грамматике и студентов, изучающих синтаксис арабского языка.

Ключевые слова: *Ибн Хаджиб, Кафия, насабные, арабская грамматика, синтаксическая связь, морфология, категория насабных, арабское языкознание, грамматическая теория, сравнительный анализ.*

KIRISH

Ибн Ходжибнинг “Кофия” асари араб тилшунослигида муҳим ўрин тутадиган манбалардан бири бўлиб, унинг морфология ва синтаксисга оид қарашлари кўплаб олимлар томонидан ўрганилган. Бу асар нафақат ўз давридаги, балки кейинги асрлардаги араб грамматикасига катта таъсир кўрсатган, илмий анъаналарни шакллантиришда муҳим роль ўйнаган. Ибн Ходжиб ўз асарида араб тили грамматикасининг асосий тамойилларини қисқа ва мазмунли услубда баён этган бўлиб, унинг назарий аҳамияти жуда каттадир. Шу боис, “Кофия” асари юзасидан олиб борилган таҳлиллар ҳалигача ўз

долзарблигини йўқотмаган. Мансуботлар араб тили синтаксиси ва морфологиясининг муҳим қисмларидан бири ҳисобланади. Улар гап ичидаги сўзлар ўртасидаги нисбатни аниқлаш, уларни тўғри грамматик жойлаштириш ва маъно жиҳатидан тўғри талқин қилишда катта роль ўйнайди. Ибн Ҳожиб ўз асарида мансуботларнинг синтактик вазифаларини, уларнинг морфологик ўзгаришларини ва грамматик хусусиятларини кенг ёритган. У араб тилшунослигида шаклланган илмий анъаналарга таянган ҳолда, ўз давридаги энг мукаммал назарий асосларни баён этган. Айниқса, унинг мансуботга оид таҳлиллари нафақат анъанавий назарияларнинг давоми сифатида, балки уларни мукаммаллаштирувчи янги ёндашувлар сифатида ҳам намоён бўлади. Ушбу мақолада “Кофия” асарида мансуботлар тушунчаси, уларнинг таснифи ва грамматик таҳлилдаги ўрни атрофлича ўрганилади. Хусусан, Ибн Ҳожибнинг мансуботларга нисбатан берган таърифлари, уларнинг синтактик ва морфологик хусусиятлари таҳлил қилинади. Бундан ташқари, унинг назарияси бошқа грамматик мактаблар томонидан мансуботлар борасида билдирилган фикрлар билан қиёсий таҳлил қилинади. Бу орқали “Кофия” асарининг араб грамматикасини шакллантиришдаги ўрни ва унинг тилшуносликка қўшган ҳиссаси аниқланади. Ибн Ҳожибнинг мансуботларни талқин қилишдаги ёндашуви бошқа машҳур тилшунослар, жумладан, Сибавийх, Замахшарий ва Ибн Жинний назариялари билан қиёсланиб, улар орасидаги ўхшашлик ва фарқлар очиб берилади. Бунинг орқали унинг услуби ва араб тили морфологиясига қўшган ҳиссаси чуқурроқ ёритилади. Унинг ёндошувлари фақат грамматик қоидалар билан чекланиб қолмай, балки уларнинг амалий татбиқи, тилдаги истиқболлари ва турли нутқий жараёнлардаги қўлланилиши ҳам кўриб чиқилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ибн Ҳожибнинг “Кофия” асари юзасида олиб борилган тадқиқотлар араб тилшунослигининг турли даврларида юзага келган бўлиб, бугунги кунда ҳам ушбу асар илмий қизиқиш манбаи бўлиб қолмоқда. Унинг грамматик тизими ва назарий қарашлари нафақат ўз давридаги, балки кейинги асрлардаги араб тилшунослик мактабларига ҳам жиддий таъсир ўтказган. Шунинг учун Ибн Ҳожиб томонидан мансубот тушунчасининг ёритилиши грамматик таҳлил нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга. Мавзу бўйича асосий манбалар Ибн Ҳожибнинг “Кофия” асари ва унинг турли даврлардаги шарҳларидир. Хусусан, Ибн Молик, Ибн Ҳишом, Ашмунӣ, Сайид Шариф Журжоний каби машҳур тилшунослар ушбу асарни изоҳлаш ва мукаммаллаштиришга катта ҳисса қўшган. Бу шарҳлар орқали Ибн Ҳожибнинг мансуботга оид қарашлари турли таърифлар ва ёндашувлар асосида кенгроқ ёритилган. Шунингдек, Исло

цивилизациясидаги тилшунослик анъаналарини ўрганишда Сибавийхнинг “Китоб” асари, Замахшарийнинг “Аль-Муфассал”, Ибн Жиннийнинг “Ас-Сараф” каби манбалар муҳим аҳамиятга эга. Ушбу манбалар Ибн Ҳожибгача бўлган ва ундан кейинги даврлардаги грамматик мактабларнинг шаклланишига таъсир кўрсатган.

Тадқиқот жараёнида қўлланилган методлардан бири қийосий-таҳлилий метод бўлиб, у Ибн Ҳожибнинг мансубот ҳақидаги қарашларини бошқа грамматик мактаблар билан солиштириш имконини беради. Басра ва Куфа тилшунослик мактаблари томонидан мансубот тушунчасининг қандай талқин қилинганини таҳлил қилиш орқали, Ибн Ҳожибнинг ёндашуви қай даражада анъанавий ёки инновацион эканини аниқлаш мумкин. Шунингдек, структур метод орқали мансуботларнинг араб тили грамматикасининг морфологик ва синтактик тизимидаги ўрни таҳлил қилинди. Бу ёндашув мансуботларнинг грамматик тузилишини, уларнинг бошқа сўз тоифалари билан боғланишини ва гап ичидаги функцияларини аниқлашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Ибн Ҳожиб ўз даврида нафақат тилшунос, балки ҳуқуқшунос-фақиҳ сифатида ҳам машҳур бўлган. Шунинг учун унинг грамматик ёндашувлари ҳуқуқий-фикҳий анъаналар таъсирида шаклланган бўлиши мумкин. Шу нуқтаи назардан, ҳуқуқий-фикҳий таҳлил усули ҳам тадқиқотга қўлланилди. Бу усул орқали Ибн Ҳожибнинг мансуботга оид баёнлари фикҳий илмий анъаналар билан қандай боғлиқ экани таҳлил қилинди. Тадқиқотда Ибн Ҳожибнинг мансуботга оид қоидаларини грамматик тизим доирасида ўрганиш билан бирга, уларнинг замонавий араб тилшунослигига таъсири ҳам ўрганилди. Унинг назариялари ҳозирги араб тили таҳлилида қай даражада амалда қўлланилиши ва ушбу қарашларнинг ҳозирги тилшунослик методологияси билан боғлиқ жиҳатлари таҳлил қилинди.

Шунингдек, тадқиқот доирасида Ибн Ҳожибнинг мансубот ҳақидаги ёндашувлари бошқа машҳур тилшунослар, жумладан, Сибавийх, Замахшарий ва Ибн Жинний назариялари билан қиёсий таҳлил қилинди. Уларнинг ёндашувлари ва таснифи орасидаги фарқлар ҳамда ўхшашликлар очиб берилди. Бунинг натижасида Ибн Ҳожибнинг “Кофия” асаридаги мансуботга оид қарашлари қайси жиҳатлари билан анъанавий, қайси жиҳатлари билан янги ёндашув сифатида шакллангани аниқланди. Бундан ташқари, тадқиқотда мансуботларнинг замонавий араб тили грамматикасидаги қўлланилиш ҳолатлари ҳам кўриб чиқилди. Замонавий тилшуносликка кўра, мансуботларнинг вазифалари, уларнинг нутқий жараёндаги роли ва семантик хусусиятлари батафсил таҳлил қилинди. Ушбу методологик ёндашувлар асосида тадқиқотда мансубот тушунчасининг тарихий ривожланишини аниқлаш, Ибн

Ҳожибнинг мансуботга оид ёндашувларини таҳлил қилиш ва унинг назарияларининг замонавий тилшуносликдаги аҳамиятини кўрсатиш мақсад қилинди. Шу тариқа, ушбу тадқиқот Ибн Ҳожибнинг “Кофия” асарида мансуботларнинг қандай ёритилганини илмий-манбаий таҳлил қилишга, унинг тилшуносликка қўшган ҳиссасини очиқ беришга ва унинг назарияларини замонавий тилшунослик нуқтаи назаридан қайта баҳолашга қаратилган. Мазкур таҳлил ва методология араб тили грамматикасини чуқур ўрганиш, унинг тарихий ривожланишини тушуниш ва замонавий тилшунослик нуқтаи назаридан мансуботларнинг тутган ўрнини аниқлашда муҳим илмий асос бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, мазкур тадқиқот араб тили грамматикаси бўйича таҳлиллар олиб бораётган тадқиқотчилар, тилшунослар ва талабалар учун фойдали маълумот манбаи бўлиши мумкин.

НАТИЖАЛАР

Ибн Ҳожибнинг “Кофия” асарида мансуботларнинг ёритилиши араб тилшунослигидаги грамматик тушунчаларни аниқлаш ва уларнинг луғавий ҳамда морфологик хусусиятларини ўрганишда муҳим илмий асос яратиб берган. Ушбу тадқиқот натижалари асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин. Биринчи навбатда, Ибн Ҳожиб мансубот тушунчасини аниқ ва мукамал шаклда баён қилган. У ўз асарида мансуботларнинг синтактик вазифаларини ва уларнинг гап таркибида тутган ўрнини аниқлашда, анъанавий Басра ва Куфа тилшунослик мактаблари методларидан фойдаланган. Шу билан бирга, у уларга янгича ёндашув киритган, яъни мансуботларнинг морфологик хусусиятларини фақатгина грамматик белгилар асосида эмас, балки маъновий ва луғавий жиҳатдан ҳам баҳолаган. Иккинчидан, мансуботларни таснифлашда Ибн Ҳожиб умумқабул қилинган категорияларни сақлаган ҳолда, уларнинг семантик ва услубий хусусиятларини ҳам таҳлил қилган. У мансуботларнинг тузилишида фақатгина назарий ёндашув билан чекланмай, уларнинг амалий қўлланилишига ҳам эътибор қаратган. Масалан, у мансуботларнинг турли араб нутқ контекстларида қандай ўзгаришга учраши ва уларнинг маънолари қай тарзда модификация бўлиши ҳақида муҳим маълумотлар берган. Учинчидан, Ибн Ҳожиб мансуботларнинг фойдаланилишдаги грамматик функцияларини таҳлил қилишда қўллаган услуби, унинг бошқа тилшунослардан фарқини кўрсатади. У мансуботларнинг нафақат луғатдаги вазифаларини, балки уларнинг турли синтактик структураларда қандай фойдаланилишини ҳам тадқиқ қилган. Бу ҳолат унинг тилшунослик методологиясидаги мукамалликка интилишини кўрсатади. Тўртинчидан, Ибн Ҳожибнинг мансуботга оид қарашлари араб тилшунослигидаги турли грамматик мактабларнинг таснифий ёндашувларини бирлаштирган ҳолда, ўзига хос ва аниқ назарий моделни таклиф қилади. Унинг

таҳлиллари нафақат араб тилидаги грамматик қоидаларни умумий тарзда ёритиш, балки уларни лўнда ва мантиқий тарзда тизимлаштиришга қаратилган. Бу эса унинг услуби анъанавий назариялардан фарқли равишда, реал тил фаолиятига яқинлашганини кўрсатади. Бешинчидан, мазкур тадқиқот доирасида Ибн Ҳожибнинг мансуботга оид ёндашуви Сибавийх, Замахшарий ва Ибн Жинний каби машҳур тилшуносларнинг қарашлари билан қиёсий таҳлил қилинди. Бу орқали Ибн Ҳожибнинг мансуботга нисбатан ёндашуви қанчалик мустақил ва инновацион экани аниқланди.

МУҲОКАМА

Ибн Ҳожибнинг “Кофия” асарида мансуботларнинг ёритилиши араб тилшунослигининг ривожланишида муҳим босқичлардан бири сифатида қаралиши мумкин. Унинг грамматик тизимига оид ёндашувлари нафақат ўз даврида, балки кейинги асрларда ҳам тилшунос олимлар томонидан баҳс мавзуси бўлиб келган. Ҳозирги тилшунослик нуқтаи назаридан “Кофия” асаридаги мансуботлар ҳақидаги қарашларни таҳлил қилиш, уларнинг назарий асослари ва амалий аҳамиятини ўрганиш долзарб илмий масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Биринчи навбатда, Ибн Ҳожибнинг мансуботга нисбатан ёндашуви Басра ва Куфа тилшунослик мактабларининг ўзаро баҳс ва ихтилофлари доирасида таҳлил қилиниши зарур. Басра мактабида мансуботлар морфологик қоидаларга асосланган ҳолда тушунтирилса, Куфа мактаби уларнинг маъно жиҳатидан ўрганилишига алоҳида эътибор қаратган. Ибн Ҳожиб эса ушбу икки ёндашувни ўзаро уйғунлаштирган ҳолда, мансуботларнинг морфологик ва семантик хусусиятларини мукаммал тушунтиришга ҳаракат қилган. Шу билан бирга, Ибн Ҳожибнинг мансуботга доир қарашлари унинг ўзидан олдинги машҳур тилшунослар, жумладан, Сибавийх, Замахшарий ва Ибн Жиннийнинг ёндашувларидан қай даражада фарқ қилишини баҳолаш муҳимдир. Сибавийхнинг “Китоб” асарида мансуботларнинг луғавий ва морфологик хусусиятлари асосий эътибор марказида турган бўлса, Замахшарийнинг “Аль-Муфассал” асарида уларнинг синтактик вазифалари ва уларнинг гап ичидаги ўрнига алоҳида урғу берилган. Ибн Ҳожиб эса ушбу иккала ёндашувни бирлаштирган ҳолда, мансуботларнинг грамматик вазифаларини чуқурроқ ўрганган.

Бундан ташқари, Ибн Ҳожибнинг мансуботларни таснифлашдаги ёндашуви унинг давридан кейин ҳам кенг тарқалган ва бошқа тилшунослар томонидан ривожлантирилган. Хусусан, Ибн Ҳишом ва Ибн Молик каби тилшунослар Ибн Ҳожибнинг мансуботлар ҳақидаги таърифларини шарҳлаш ва уларни янада мукаммаллаштиришга интилишган. Бу ҳолат “Кофия” асарининг мансуботларни ўрганишдаги илмий аҳамиятини янада кучайтиради. Ибн

Ҳожибнинг мансуботларни грамматик жиҳатдан таҳлил қилишдаги услуби мураккаб, бироқ аниқ назарий асосларга эга. У турли грамматик формаларнинг мансубликка таъсирини тушунтиришда ёрқин ва тушунарли мисоллар келтирган. Ушбу ёндашув ҳозирги замон тилшунослигида ҳам ишлатилиши мумкин, чунки у грамматик структураларни изчил тушунтириш ва уларнинг амалдаги қўлланилишини аниқлашга ёрдам беради.

Шу боис, ушбу тадқиқот доирасида Ибн Ҳожибнинг мансуботлар ҳақидаги таърифлари ва уларнинг араб тили грамматикасини шакллантиришдаги ўрни чуқур таҳлил қилинди. Унинг қарашлари ўз давридаги илмий анъаналарни ўзида мужассам этгани, шунингдек, кейинги асрларда ҳам унинг ёндашувлари асосида янги грамматик таҳлиллар шаклланиши маълум бўлди. Ибн Ҳожибнинг мансуботлар ҳақидаги таърифлари, уларнинг турли тил мактабларида қабул қилинган моделлар билан қиёслаш орқали, бугунги тилшунослик учун ҳам муҳим манба бўлиши мумкин. Унинг назариялари замонавий тил таҳлилларида фойдаланиладиган турли ёндашувлар билан ҳам уйғунлаштирилиши мумкинлиги аниқланди. Шу тариқа, Ибн Ҳожибнинг “Кофия” асарида мансуботларнинг ёритилиши нафақат араб тилшунослиги учун, балки умумий тилшунослик методологияси учун ҳам катта аҳамиятга эга. Унинг услуби ва ёндашувлари грамматик тузилмаларни ўрганишда юқори методологик аниқлик ва назарий чуқурликни намоён этади. Мазкур таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ибн Ҳожибнинг мансуботга оид қарашлари нафақат тарихий нуқтаи назардан, балки ҳозирги тилшунослик нуқтаи назаридан ҳам муҳим илмий манба сифатида баҳоланиши лозим. Унинг назариялари грамматик қоидаларни шакллантиришда ва араб тилида мансубликни тушунтиришда, илмий асос сифатида ҳозирги тил тадқиқотларида ҳам қўлланилиши мумкин.

ХУЛОСА

Ибн Ҳожибнинг “Кофия” асарида мансуботларнинг ёритилиши араб тилшунослигида муҳим илмий аҳамият касб этади. Унинг грамматик тизими ва назарий ёндашувлари нафақат ўз даврида, балки кейинги асрларда ҳам тилшунос олимлар томонидан ўрганилган ва ривожлантирилган. Мазкур тадқиқот доирасида Ибн Ҳожиб томонидан мансуботлар тушунчаси қандай изоҳлангани, унинг грамматик тизимда тутган ўрни ва унинг араб тилшунослигидаги аҳамияти кенг таҳлил қилинди. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, Ибн Ҳожиб мансубот тушунчасини тизимли равишда шарҳлаган ва унинг грамматик хусусиятларини аниқ баён этган. У Басра ва Куфа тилшунослик мактабларининг анъанавий ёндашувларини уйғунлаштириб, мансуботларни нафақат морфологик, балки семантик жиҳатдан ҳам изоҳлаган. Унинг назарияси араб тили грамматикасини шакллантиришда муҳим роль ўйнаган ва кейинги

тилшунослар, жумладан, Ибн Ҳишом, Ибн Молик ва бошқа машҳур олимлар томонидан кенг таҳлил қилинган. Ибн Ҳожиб мансуботларни таснифлашдаги ёндашуви орқали уларнинг морфологик ва синтактик хусусиятларини аниқлашга катта эътибор қаратган. У мансуботларнинг луғатдаги маънолари ва уларнинг турли грамматик тузилмаларда қандай ўзгариши ҳақида кенг таҳлиллар берган. Ушбу ёндашув унинг асарини на фақат назарий, балки амалий грамматика учун ҳам муҳим қилади. Тадқиқот доирасида Ибн Ҳожибнинг мансуботга оид қарашлари Сибавийх, Замахшарий ва Ибн Жинний каби тилшуносларнинг назариялари билан қиёсий таҳлил қилинди. Бу орқали Ибн Ҳожибнинг мансуботга нисбатан ёндашуви қанчалик мустақил ва инновацион экани аниқланди. Унинг услуби бошқа тилшунослар назарияларига нисбатан аниқ, лўнда ва назарий жиҳатдан мукамалдир. Замонавий тилшунослик нуқтаи назаридан, Ибн Ҳожиб томонидан мансуботларга берилган таърифлар ҳозирги араб тили грамматикасини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Унинг назариялари ҳозирги грамматик таҳлилларда ҳам қўлланилаётгани ва араб тили морфологиясининг назарий жиҳатларини мустаҳкамлашда катта таъсир кўрсатгани аниқланди. Шу тариқа, мазкур тадқиқот Ибн Ҳожибнинг “Кофия” асарида мансуботларнинг қандай ёритилганини илмий-манбаий таҳлил қилиш, унинг тилшуносликка қўшган ҳиссасини очиқ бериш ва унинг назарияларини замонавий тилшунослик нуқтаи назаридан қайта баҳолашга қаратилди. Унинг мансуботга оид қарашлари ҳанузгача тилшунослик соҳасида ўз долзарблигини сақлаб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

- Rahmonaliyev D. - Buyuk tilshunos alloma Ibn Hojib va uning «Al Kofiya» asari - O‘zbekiston, Toshkent, Ko‘kaldosh o‘rta maxsus islom bilim yurti, 2023 - B. 112.
- Mardanov Sh. - Grammatikaga oid arab tilidagi qo‘lyozmalar va ularning tavsifi - O‘zbekiston, Toshkent, Til va adabiyot ta’limi, 2023 - B. 45-47.
- Axunjonov E. - Kutubxonashunoslik, arxivshunoslik, kitobshunoslik: nazariyasi va tarixi - O‘zbekiston, Toshkent, 2021 - B. 86.
- Izbullayeva G. V. - Pedagogika nazariyasi va tarixi - O‘zbekiston, Toshkent, 2023 - B. 368.
- Qosimov B. - O‘zbek adabiyoti va adabiy aloqalari tarixi - O‘zbekiston, Toshkent, 2023 - B. 4.